

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

Tom XIII

DARŁOWO

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. XIII

DARŁOWO

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM XIII

DARŁOWO

Redakcja:

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO–DARŁOWO 2019

Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds.), *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. 13: *Darłowo* [History and Culture of the Sławno region, vol. 13: Darłowo – the town]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2019, pp. 327, figs 48, tables 18. ISBN: 978-83-947670-7-5. Polish texts with German summaries.

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2019

© Copyright by Authors

Na okładce: Otto Kuske, *Zamek w Darłowie*, olej. 1941, 100 × 150 cm,
Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brigida Jerzewska*

Redaktor: *Katarzyna Muzia*

Skład i łamanie komputerowe: *Eugeniusz Strykowski*

Publikację wydano przy finansowym wsparciu Urzędu Miejskiego w Darłowie
oraz Starostwa Powiatowego w Sławnie

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”,
76-100 Sławno, ul. Mielczarskiego 7/5

ISBN 978-83-947670-7-5

Druk/Druck: Drukarnia „BOXPOL”, 76-200 Słupsk, ul. Wiejska 25
tel. 48 59 8424371 email: boxpol@post.pl, www.boxpol.pl

Spis treści

JAN SROKA (Sławno), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Przeszłość jako potencjał – wprowadzenie</i>	7
KACPER PENCARSKI (Słupsk), <i>Źródła do dziejów Darłowa w latach 1800–1945 w archiwach polskich i niemieckich. Przegląd zawartości informacyjnej akt</i>	17
RAFAŁ WITKOWSKI (Poznań), <i>Kartuzi w Darłowie i ich związki z otoczeniem</i>	63
WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), WIESŁAW MAŁKOWSKI (Warszawa), LIDIA WRÓBLEWSKA (Darłowo), <i>Klasztor kartuzów w Darłowie: perspektywa kartograficzno-teledetekcyjna i jej nieoczywistość</i>	83
NATALIA NAMIEL, WACŁAW FLOREK, MAREK MAJEWSKI (Słupsk), <i>Zmiany sieci rzecznej w okolicach Darłowa w świetle analiz materiałów kartograficznych</i>	107
EWA GWIAZDOWSKA (Szczecin), <i>Rozwój urbanistyczny Darłowa do 1945 roku w świetle dawnych planów miasta</i>	125
KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo), <i>Widoki Darłowa do 1945 roku</i>	147
JADWIGA KOWALCZYK-KONTOWSKA (Szczecinek), <i>Kościoty Darłowa. Funkcje i znaczenie średniowiecznej architektury sakralnej</i>	179
KRYSTYNA RYPNIEWSKA (Koszalin), <i>Oszklenie i witraże w zabytkowych kościołach Darłowa</i>	211
JÓZEF LINDMAJER (Słupsk), <i>Zapiski o ludności Darłowa w dobie nowożytnej ze szczególnym uwzględnieniem drugiej połowy XVIII wieku</i>	227
RAFAŁ WITKOWSKI (Poznań), <i>Karl Wilhelm Rosenow i jego związki z muzeum w Darłowie</i>	259
ZBIGNIEW SOBISZ, KRZYSZTOF STRZAŁKOWSKI, EWA SZMYT (Słupsk), <i>Dendroflora terenów zieleni Darłowa</i>	269
JAN SROKA (Sławno), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Zestawienie publikacji w serii Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej</i>	301
Indeks osób i nazw osobowych	313
Lista adresowa autorów	325

Widoki Darłowa do 1945 roku

KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo)

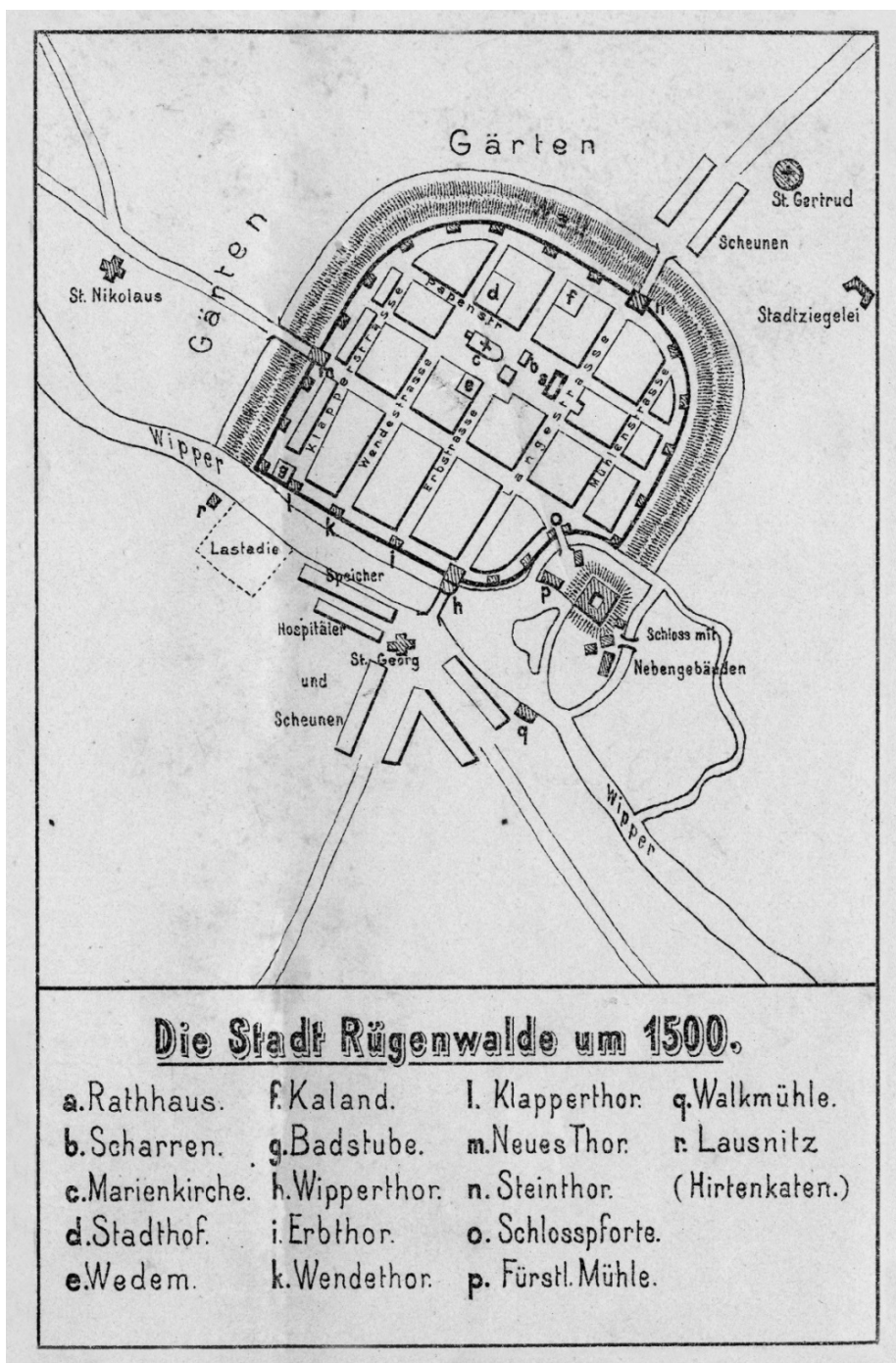
Wprowadzenie

Darłowo należy do najstarszych i najbardziej urokliwych miast Pomorza. Jego rodowód sięga wczesnego średniowiecza, niestety nie zachował się akt lokacyjny. Na najwcześniejszą metrykę miasta wskazuje dokument wystawiony przez Wysława II z 1271 roku. Po raz drugi miasto lokowane było w 1312 roku z rąk Święców. Założyciele zadbali o jego przyszłość, sprowadzając tzw. zasadźców i rzemieślników różnych profesji. W połowie XIV wieku przeszło w ręce książąt pomorskich (Walkiewicz, Żukowski 2005: 26).

Wojna trzydziestoletnia, zalewanie miasta przez sztormy i powódzie, grabieże przez załogi okrętów kaperskich, częste pożary, to wydarzenia, które wyraźnie przyczyniły się do podupadania i ubożenia Darłowa. Po śmierci ostatnich Gryfitów miasto dostało się we władanie Brandenburgii. Ponowny rozwój gospodarczy Darłowa nastąpił dopiero z początkiem XIX wieku, kiedy pojawiły się pierwsze manufaktury, zaczęła się rozbudowa portu i kiedy pojawili się pierwsi letnicy.

Burzliwe losy miasta były przyczyną silnych zmian w przestrzeni jego zabudowy. Na temat wyglądu miasta w średniowieczu źródła ikonograficzne w zasadzie milczą. Wygląd Darłowa z tego okresu znamy jedynie z hipotetycznej rekonstrukcji planu miasta z 1500 roku, opublikowanej w *Geschichte der Stadt Rügenwalde bis zur Aufhebung der alten Stadtverfassung* (Boehmer 1900; por. też Gwiazdowska w tym tomie) (Ryc. 1).

Miasto miało kształt regularnego czworoboku i było otoczone murem obronnym zaopatrzonym w trzy przejazdowe bramy, furtę zamkową oraz baszty. Poza murami znajdowały się: zamek otoczony odrębnym obwarowaniem, sąsiadujący z nim młyn książęcy, określony jako Fürstliche Mühle, kościoły (p.w. św. św. Mikołaja, Gertrudy, Jerzego), nieliczne bu-

Ryc. 1. Hipotetyczna rekonstrukcja planu miasta z 1500 roku według Boehmera (1900)

dynki przemysłowe, spichlerze, stodoły, szpital, cegielnia, przytulki, chaty pasterskie i ogrody. Wewnątrz miasta centralnie położony był czworokątny rynek – główny plac targowy. Od jego boków rozchodziły się ulice prowadzące w kierunku bram i murów miejskich. Przecinały się one pod kątem prostym, tworząc siatkę regularnych kwartałów. Pośrodku rynku znajdował się budynek ratusza, a w kwartale do niego przyległym kościół mariacki (Kontowski 2014: 13).

W tym czasie (a dokładnie w 1497 roku) miała miejsce największa w dziejach miasta powódź nazwana „niedźwiedziem morskim”. Owe groźne wydarzenie opisali mnisi z darłowskiego klasztoru kartuzów:

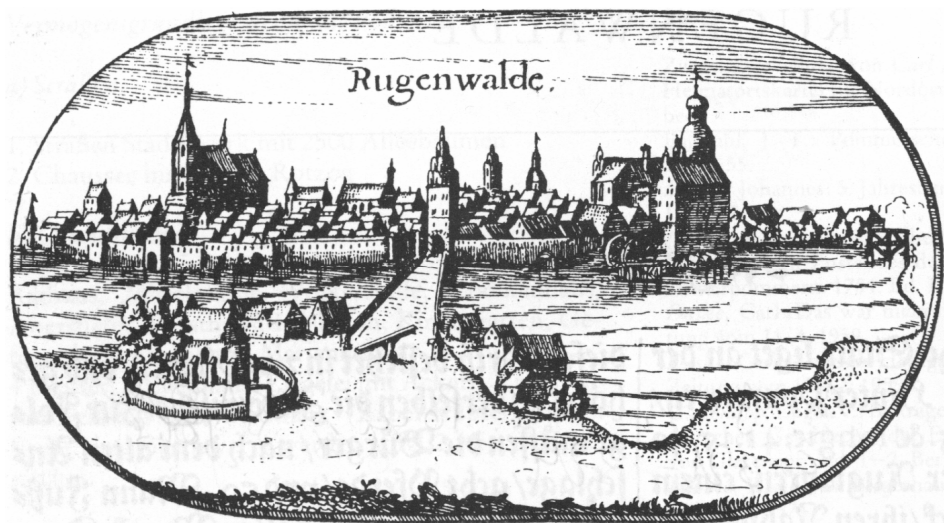
[...] w Darłównu zostało zniszczone całe nabrzeże portowe, [...] prawie wszystkie domy zostały rozmyte i potonęło wszystko bydło, w Darłowie w spichlerzach było pełno wody i wiele towarów się zmarnowało. W kościele spadała część dachu z wieży, runęło przedbramie Bramy Wieprzańskiej. W klasztorze woda stała do wysokości ołtarzy [...] (Rosenow 1938: 23–24).

Ucierpiało całe miasto. Powódź tak mocno zapisała się w pamięci darłowian, że nawet biblijną scenę potopu z reliefu na korpusie ambony w Kościele Mariackim interpretowano i interpretuje się ją do dzisiaj jako scenę powodzi pamiętnego 1497 roku (Kontowski 2004: 17) (Tabl. I: A).

1. Najstarsze widoki miasta

Najstarszym przetrwałym przedstawieniem ikonograficznym panoramy Darłowa jest widok ogólny miasta, znany z ryciny zamieszczonej na mapie Księstwa Pomorskiego, zatytułowanej „NOVA ILLUSTRISSIMI PRINCIPATUS POMERANIE DESCRIPTIO cum adjuncta Principum Genealogia et Principum veris et potiorum Urbium imaginibus et Nobilium insignibus” [Nowa mapa Najświetniejszego Księstwa Pomorskiego z dodatkiem genealogii książąt i wizerunkami książąt i najważniejszych miast oraz herbami szlachty]. Autorem mapy wydanej w 1618 roku na zamówienie księcia szczecińskiego Filipa II był Eilhardus Lubinus (Eilert Lübben), profesor teologii z Rostoku (Grzelak 2013: 246) (Ryc. 2).

Mapa połączona jest z drzewem genealogicznym pomorskich Gryfitów i przedstawicieli dynastii rugijskiej. Widok Darłowa według rysunku Hansa Wolfartha został wykonany wprawną ręką mistrza miedziorytnika i jednocześnie wydawcy mapy – Nicolausa Geilkerckena, mieszkańca Amsterdamu. Był to czas wzlotów i upadku miasta. Z biegiem lat gród rozrastał się, a jego powierzchnia zabudowy długo jeszcze ograniczona była murami miejskimi z trzema obronnymi bramami. Dwie z nich (Wiep-

Ryc. 2. Panorama Darłowa z ryciny zamieszczonej na mapie Lubinusa. Zbiory Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie

rzańską i Kamienną) przedstawione są na rycinie jako strzeliste, kilkukondygnacyjne budowle zwieńczone wielopoziomowym szczytem arkadowym. Brama Nowa, z ostrołukowym przejazdem, znacznie niższa od poprzednich, była zwieńczona dachem namiotowym. Przez długie lata brama ta służyła jako więzienie. Zburzono ją dopiero w 1878 roku. Tę bramę znamy z rysunku Heinera Blossa, zamieszczonego w artykule K. Rosenowa *Das Stadtbild von Rügenwalde* (1929: 18). Poza murami znajdował się jedynie salowy, niewielki kościół św. Jerzego, którego niezmienną gotycka bryła pozostała do dzisiaj. Na sztychu ukazany jest na pierwszym planie. Wyraźnych cech renesansowych nabrał natomiast zamek książęcy, który zmienił swój obronny charakter na wygodną czteroskrzydłową rezydencję. Gruntowny remont, jakiego dokonali ostatni rezydenci, sprawił, że budowla stała się swoistą „świątynią kultury”, gromadzącą bodaj najwybitniejsze dzieła sztuki europejskiego manieryzmu (dzieła Dürnera, Holbeina, Cranacha). W tym czasie ufundowany został srebrny ołtarz zwany darłowskim i ambona, przeznaczone jako wyposażenie nowej kaplicy zamkowej.

W sąsiedztwie zamku widoczny jest kompleks młyński z dwoma kołami na rzece, przylegającymi do murów miejskich. Zza murów wylaniają się strome dachy budynków młyńskich, które przypuszczalnie mogły być spichlerzami i suszarniami ziarna. Z kolei ratusz miejski, ukazany na rycinie między kościołem Mariackim a Bramą Wieprzańską, przedsta-

wiony został jako okazała budowla gotycka z dominującymi elementami architektury nowej epoki, obecnie nieistniejącymi. Podobnymi cechami stylowymi odznaczał się także bazylikowy kościół NMP ukazany w obrębie murów, po prawej stronie ryciny. Jego monumentalna, trójnawowa bryła z wysoką, strzelistą wieżą przykrytą hełmem z sygnaturką dominowała nad miastem i znacznie przewyższała pozostałe gmachy. Charakterystyczną budowlą jest kościół św. Gertrudy. Na sztychu widoczna jest górna część świątyni z wieżą nakrytą dachem kopulastym z wysoką latarnią. Identyczne przykrycie kościoła widać na obrazie w ołtarzu jednego z najstarszych kościołów na Pomorzu – w kościele św. Stanisława we wsi Cisowo koło Darłowa (Tabl. I: B). Dach kościoła św. Gertrudy spłonął w 1620 roku, a zbudowana nowa, zachowana do dzisiaj, konstrukcja to stromy, wielopłaszczyznowy dach namiotowy „przygniatający” niskie ściany budowli. Rycina ukazuje również układ ulic w obrębie murów, przedstawiony jako równoległe ciągi komunikacyjne. Wypełnia je regularna zabudowa szczytowymi kamienicami mieszczańskimi.

Model kamienicy szczytowej ukształtowany został znacznie wcześniej – już w XV wieku. Był to budynek wielokondygnacyjny, posadowiony na wąskiej parceli. Znajdowała się w nim wysoka sień ze schodami prowadzącymi na piętra. W głębi działki zlokalizowano zabudowę gospodarczą. Budulcem konstrukcyjnym domu było łatwo dostępne na tym terenie drewno. Łatwopalność takich siedzib doprowadziła stosunkowo szybko do wydania odpowiednich rozporządzeń zabraniających budowy drewnianych domów i rekomendujących budownictwo murowane. Zabudowa stopniowo ewoluowała ku materiałom bardziej trwałym. Domy drewniane zastępowano szachulcowymi. Ich szkieletową konstrukcję wypełniano gliną, a bogatsi mieszkańcy wykorzystywali do tego cegłę (Kontowski 2014: 14).

Siedemnastowieczna rycina Darłowa z mapy Lubinusa w 1912 roku doczekała się wiernego odwzorowania. Rok ten był doskonałą okazją do świętowania z okazji 600-lecia założenia miasta. Ówczesne władze miejskie upamiętniły to ważne wydarzenie zleceniem wydania kopii tej panoramy, na której, powyżej ryciny, dodano herb miasta pomiędzy datami 1312 i 1912, a u dołu zamieszczono napis: „Ansicht von Rügenwalde im Anfange des 17. Jahrhundlrts”. Rocznicą ta miała jeszcze inny oddźwięk. Paul A. Becker, darłowski artysta (?), spełniając wolę władarzy miasta, wykonał w czarnym tuszu cykl sześciu rysunków ilustrujących ważne wydarzenia z historii Darłowa. Trzy rysunki tego cyklu przedstawiają sceny, które rozgrywają się na tle masywnie ujętej bryły darłowskiego zamku. Ukazują one rajców miejskich oczekujących na przyjazd króla Eryka do Darłowa, orszak książęcych konnych heroldów dmących w trą-

by i bardzo uroczysty wjazd samego władcy. Trzy pozostałe rysunki ilustrują sceny rodzajowe z życia mieszkańców z tego okresu: sprowadzenie osadników, wznoszenie murów miejskich i wodowanie statku handlowego (Karty katalogu naukowego Muzeum Darłowo: MD/AH/814-819). Rysunki miały być szablonami dla rytownika do okolicznościowych rycin miedziorytniczych. Z przyczyn nam niewiadomych ryciny się nie ukazały.

Drugim znanym źródłem ikonograficznym przedstawiającym widoki ogólne Darłowa w ujęciu panoramicznym są dwie akwarele z 1670 roku przypisywane Gottliebowi Samuelowi Pristaffowi, znajdujące się w luźnym zbiorze „Abbildung aller pommersch-und rugianischer Städte, wie sie alters und itzo beschaffen”. Kolekcja składa się z 69 widoków miejscowości z Pomorza Tylnego i Przedniego. Dla każdej miejscowości na odrębnej karcie sporządzono dwa widoki ukazane z tej samej perspektywy w ujęciu pionowym. Ilustrują daną miejscowość w różnych okresach. Przyjmuje się, iż widok zamieszczony w górnej części jest ujęciem z początku bądź połowy XVII wieku, czyli przed albo w trakcie wojny trzydziestoletniej, widok dolny zaś obrazuje okres późniejszy (Chojacka 2013: 190–191) (Tabl. II).

Artysta miasto Darłowo w obu przypadkach ukazał od strony rzeki Wieprzy (podobnie jak na znanym nam sztychu zamieszczonym na mapie Lubinusa) i otoczył je pierścieniem muru obronnego. Zamek w tym czasie miał trzykondygnacyjne skrzydło wieprzańskie i nadbudowane o dwie kondygnacje skrzydło wschodnie. Nad miastem górowała strzelista wieża kościoła farnego, a smukłe sygnaturki zdobiły dachy zabudowy miejskiej.

Widok dolny ikonograficznie niewiele odbiega od ujęcia górnego. Brak tylko ratusza, który został doszczętnie spalony podczas wielkiego pożaru miasta, jaki wybuchł w listopadzie 1624 roku. Spłonęło wówczas niemal całe miasto, zginęło wielu ludzi, dużo bydła i koni. W trakcie pożaru znacznie ucierpiał także zamek i książęcy młyn. Pożar ten zapoczątkował okres upadku gospodarczego miasta (Walkiewicz, Żukowski 2005: 129).

Gospodarka zaczęła powoli się rozwijać dopiero w następnym stuleciu. W kronikach odnotowano, że pod koniec XVIII wieku w cechach rzemieślniczych zrzeszonych było około 200 mistrzów cechowych. Najbardziej pręźnie rozwijała się branża rolno-spożywcza, szczególnie młynarstwo. Znaczenie młynarstwa było tak wielkie, że jego symbol – koło młyńskie zostało uwiecznione na pieczęciach i herbach miejskich. Od połowy XVIII wieku młyn zamkowy stał się królewskim młynem okręgowym i wkrótce został przekazany w dzierżawę dziedziczną. Dzierżawcy mieli obowiązek utrzymania i rozbudowywania młyna. W tym czasie młyn pokrywał zapotrzebowanie na mąkę dla całego regionu. Ponadto produkowano w nim na eksport do Finlandii, Szwecji i do południowych

Niemiec. W końcu tego stulecia młyn miał już nowego właściciela. Zakupił on w 1824 roku grunty obok młyna pod budowę tartaku, a młyn kilkanaście lat później odsprzedał Ernstowi Gerthowi. Od około połowy XIX wieku ważną rolę w historii młyna pełnił zamek, którego skrzydło wschodnie zostało przeznaczone na magazyn zboża (Bielecka, Kontowski 2017: 15).

W 1883 roku w młynie wybuchł pożar, a ponieważ większość budynków młyńskich zbudowana była w konstrukcji szkieletowej, spłonął niemal zupełnie. Został jednak szybko odbudowany i rozbudowany. Konstrukcję szkieletową budynków zastąpiono czerwoną, paloną cegłą. Młyn po rozbudowie zajmował rozległy, zamknięty z czterech stron kompleksem budynków, teren między rzeką Wieprzą, zamkiem a zakolem fosy miejskiej. Nowe potężne, cztero- i pięcio-kondygnacyjne, budynki młynarskie zbudowano wzdłuż rzeki w układzie szeregowym. Jeden z budynków miał przejazd bramny w kierunku miasta. W 1899 roku (datowanie na zachodnim tympanonie budynku) zbudowano okazałą willę dla właściciela młyna, z werandą i tarasem. Otoczono ją metalowym secesyjnym ogrodzeniem. Naprzeciwko willi powstał dwukondygnacyjny budynek stajni ze spichlerzem na górnej kondygnacji.

Przełom XIX i XX wieku to czas, kiedy darłowski młyn miał największe znaczenie w swojej historii. Zwiększono jego zdolności produkcyjne. W młynie przerabiano nie tylko zboża pochodzące z Pomorza, ale także sprowadzane z Prus Wschodnich, Pomorza Zaodrzańskiego, z Niemiec i Danii. Wyroby zaś eksportowano na południe Niemiec i do krajów skandynawskich. Był to największy młyn na Pomorzu Środkowym, w dawnej Rejencji Koszalińskiej (Kontowski 2013: 211). Funkcjonował także po II wojnie światowej aż do ostatniego pożaru w 1964 roku.

To olbrzymie założenie młyńskie zostało uwiecznione na litografii pochodzącej z początku XX wieku, przedstawiającej widok z wieży kościelnej w kierunku południowo-wschodnim (Ryc. 3). Pierwszy plan kompozycji wypełniają szeroko rozłożone zabudowania młynarskie, usytuowane na dawnej wyspie młyńskiej obok zamku. Ustawione są wzdłuż trzech boków czworokątnego placu przegrodzonego pośrodku kamiennym murem, który stanowi granicę między terenem młyńskim a zamkowym. Plac od strony południowej zamyka zamek z wieloma drewnianymi przybudówkami. Z prawej strony kompozycji, w głębi, przy głównym biegu Wieprzy, na całej rozciągłości wyspy widoczne są liczne zabudowania tartaku (hale produkcyjne, suszarnie drewna oraz dach willi właściciela). Tartak stopniowo rozwijał się od drugiej połowy XIX wieku, aby na początku następnego stulecia stać się największym tego typu przedsiębiorstwem w Rejencji (Walkiewicz, Żukowski 2005: 185). Z całego założenia zach-

wała się tylko willa. Pośrodku rysunku, powyżej młyna, widoczny jest dwuspadowy dach i górna kondygnacja budynku szpitala (zwrócony do patrzącego w ujęciu $\frac{3}{4}$) wybudowanego na początku XX wieku. Budynek istnieje i w dalszym ciągu jest placówką służby zdrowia.

Ryc. 3. Młyn w Darłowie, litografia. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie

Kolejną panoramą miasta jest litografia D. Brandruppa „Rügenwalde von der Mittags Seite” z 1830 roku. Oryginał zaginął, ale znamy dwie rysunkowe kopie tej grafiki. Są to prace w ołówku autorstwa Richarda Zenke z 1920 roku i M. Fricka z 1930 roku.

Przez M. Fricka miasto zostało ukazane od strony południowej, od tzw. Lisiej Góry. U podnóża tej góry, w dolnej części rysunku, widoczna jest polna droga z czterokonnym zaprzęgiem. Z prawej strony kompozycję zamyka zadrzewiona droga wylotowa z miasta w kierunku Koszalina. Od drogi w stronę zabudowań miejskich równolegle rozciągają się wąskie i bardzo długie połacie pól uprawnych. Zabudowa miasta jest zwarta, niska, z przewagą budownictwa szachulcowego. Ponad dachami budynków góruje kościół Mariacki i czteroskrzydłowa, czterokondygnacyjna bryła zamku. W 1833 roku widoczne na rysunku skrzydło zachodnie zamku wraz z górnymi kondygnacjami skrzydła północnego i łącznika zostały rozebrane do poziomu dziedzińca. W oddali, z lewej strony rysunku, na lekkim wyniesieniu ledwo widoczny jest zarys kościoła w pobliskiej wsi Cisowo, z prawej strony – jezioro Kopań (Ryc. 4).

Nieco później datowaną panoramą miasta jest niewielki rysunek wykonany ołówkiem na brązowym papierze przez Ericha Bahra w 1878 roku, na którym artysta ukazał Darłowo od strony południowo-zachodniej (Sroka 2016: 11). W dole rysunku, w poprzek ujął rzekę Wieprzę płynącą

spokojnym nurtem. Przedstawił ją w miejscu, gdzie wychodząc z zakola, zmieniła bieg w stronę ujścia do morza. Z porośniętego zaroślami brzegu rzeki, nieco w oddali, wylania się centralnie ujęta masywna bryła wieży kościoła NMP, w głębi, w dalszej perspektywie widoczne są dachy Bramy Kamiennej i kościoła św. Gertrudy.

Ryc. 4. M. Frick, Panorama Darłowa. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie

Widok ogólny miasta utrzymała również Clementine Hahn, malując w 1915 roku obraz olejny zatytułowany „Krajobraz z kościołem”¹. Artystka centralnie umieściła kościół Mariacki widziany od strony północno-zachodniej, otaczając go rozległym pejzażem żółto-zielonych łąk na pierwszym planie i zabudową miejską w głębi.

¹ www.artnet.com/artists/Clementine-Hahn/Landschaft-mit-kirchdorf [dostęp: 28.08.2019].

Widoki ogólne miejscowości były częstym motywem rysunkowym lub malarskim dla wielu artystów. Mogły stanowić szkice do obrazów, być tematem obrazu, ilustracją do artykułu lub winietą czy stroną tytułową okładek czasopism. Znana jest datowana na lata 20. XX wieku „Panorama Darłowa” Richarda Zenke, zamieszczona na stronie tytułowej w *Das Stadtbild von Rügenwalde. Eine Ergänzung zur Stadtgeschichte* Karla Rosenowa (1929). Jest to niewielki szkic obwiedziony konturem, rysowany piórem. Artysta umieścił na nim widok miasta od północy, od strony Darłówka.

W tym samym czasie Rudolf Muchow zaprojektował stronę graficzną okładki sławieńskiego pisma „Heimat-Beilage”, ukazującego się w latach 30. XX wieku. Projekt stanowił szkic rysunkowy przedstawiający widoki Darłowa, Sławna i Polanowa, które autor umieścił obok siebie, rozdzielając je stojącymi postaciami robotników. Poniżej widoków znajdowały się herby tych miast.

Kolejna graficzna panorama miasta posłużyła jako ilustracja do artykułu Karla Rosenowa pt. *Der Kreis Schlawe in Franzosenzeit 1806–1812* zamieszczonego w „Heimat Kalender für den Kreis Schlawe” w roku 1931. Autorem był Heiner Bloss. Artysta przedstawił na pierwszym planie zwartą kolumnę żołnierzy napoleońskich opuszczających miasto, z tyłu, na nienaturalnie wyniesionym terenie, zabudowę miejską. Widok miasta ujął od południa, od strony rzeki Wieprzy. Tłem obrazu są wysmukłe ciemne sylwety kościoła Mariackiego, kościoła św. Gertrudy, Bramy Kamiennej i zamku. Bramę Wieprzańską, dzisiaj nieistniejącą, umieścił z przodu, obok kościoła św. Jerzego. W oddali widoczna jest biała plama morza i kontur kościoła św. Stanisława w Cisowie.

2. Widoki miasta jako ilustracje w wydawnictwach (drukach) lokalnych

W Darłowie (i w Sławnie) już od połowy XIX wieku pojawiła się dość liczna grupa wydawców zajmujących się składem i drukiem prasy, książek, broszur i różnego rodzaju druków na potrzeby lokalne. Pojawiały się tytuły poświęcone wielorakiej tematyce związanej z historią regionu, w których autorami licznych artykułów, opracowań byli tacy regionaliści, jak Karl Rosenow czy Ludwig Böttger. Stroną graficzną do tekstów zajmowali się zwykle miejscowi artyści.

Jednym z artystów, którego ilustracje zamieszczono w wielotomowym wydawnictwie Ludwiga Böttgera, autora *Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungs – Bezirks Köslin*, wydane w 1892 roku, był Gaillard. Arty-

sta w rozdziale poświęconym budownictwu miasta Darłowa zamieścił około 40 rysunków, w tym osiem z widokami najbardziej rozpoznawalnych zabytkowych budowli. Wszystkie prace były numerowane. Spośród nich wymienię następujące: „Brama wysoka” (rys. 83), „Zamek od strony zachodniej” (rys. 84), „Zamek od strony północnej” (rys. 85), „Wieża południowa zamku” (rys. 87), „Na dziedzińcu zamkowym” (rys. 89), „Zamek w Darłowie. Fragment skrzydła z kaplicą” (rys. 90), „Kościół św. Gertrudy” (rys. 96) i „Kościół Mariacki” (rys. 116). Pozostałe rysunki stanowią rzuty i detale architektoniczne. Określa się je jako rysunki inwentaryzacyjne (np. Tabl. III: A).

Erich Kadell był rysownikiem i grafikiem, który mieszkał i tworzył w Sławnie (Sroka 2016: 110). W latach 30. XX wieku współpracował ze sławieńskim „Heimat – Beilage”, comiesięcznym dodatkiem do „Schlauer Zeitung”. Regularnie zamieszczał na stronie tytułowej linoryty i ołwioryty z widokami Darłowa i Darłówka. Jedną z zamieszczonych tam prac jest „Zamek książęcy w Darłowie”, gdzie przedstawił budowlę od zachodu, od strony Wieprzy, z ujętą na pierwszym planie, zachowaną po pożarze, zewnętrzną ścianą dawnego skrzydła wieprzańskiego. Skrzydło to odbudowano do wysokości pierwszej kondygnacji dopiero w latach 80. XX wieku. E. Kadell wykonywał także ilustracje do artykułów Karla Rosenowa o historii miasta.

Artystą, który cieszył się bodaj największym uznaniem wśród wydawców i badaczy historii Pomorza, był darłowski malarz, rysownik i pedagog Richard Zenke. Przyjaźnił się i współpracował z Karlem Rosenowem, założycielem miejscowego muzeum, jak również z innymi miłośnikami przeszłości, takimi jak burmistrz dr Anklam czy dyrektor archiwum miejskiego dr Otto Grotesend, ilustrował widokami Darłowa ich wydawnictwa poświęcone historii regionalnej. Z tego okresu znanych jest kilkanaście rysunków artysty, wiernie oddających urodę rodzinnego miasta, zamieszczonych w „Unser Pommerland” w 1924 roku (UP 1924):

„Darłowo. Zamek” – przedstawia południowe skrzydło wieżowe zamku od strony zewnętrznej przed remontem. Remont przeprowadzono w latach 1929–1935 z przeznaczeniem na siedzibę muzeum,

„Darłowo. Ulica Wenedów” – widok Wendestrasse (ob. ul. Wenedów) od skrzyżowania z Münderstrasse (ob. ul. Morska) w kierunku kościoła,

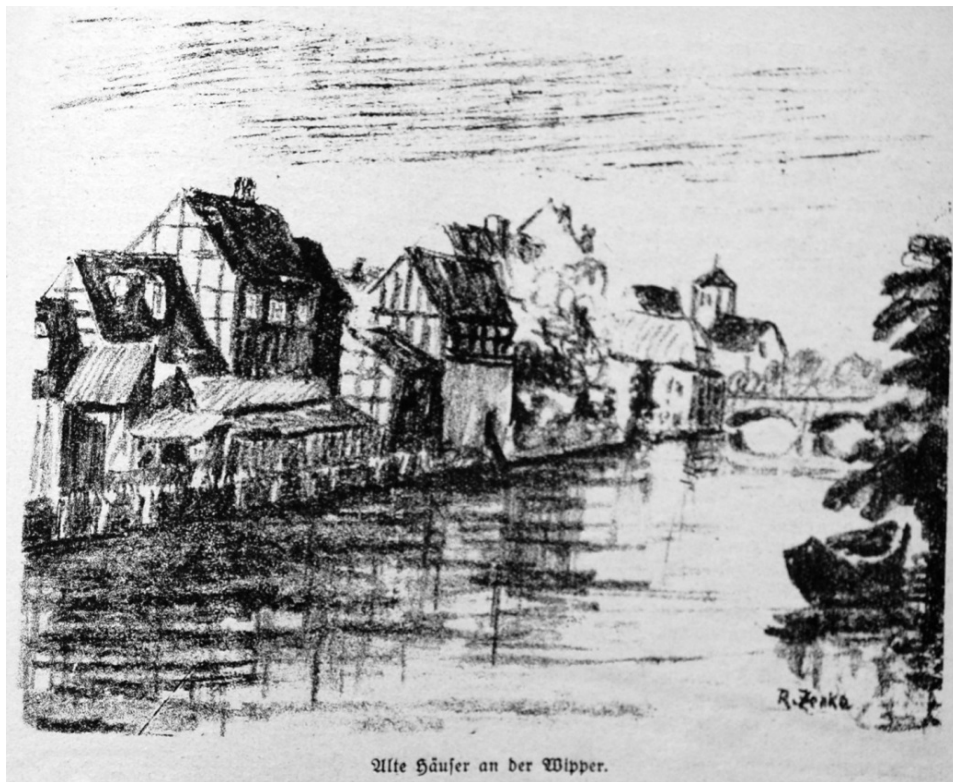
„Darłowo. Kościół NMP” – ujęty od strony wieży,

„Darłowo. Pomnik rybaka” – rysunek pomnika na tle budynku Urzędu Miasta,

„Darłowo. Stare domy nad Wieprzą” – budynki w konstrukcji szachulcowej rozebrane w latach 60./70. XX wieku (Ryc. 5),

„Darłowo. Kościół św. Gertrudy” – tajemnicza budowla, której budowę przypisuje się Erykowi Pomorskiemu, łącząc ten fakt z jego pielgrzymką do Ziemi Świętej,

„Darłowo. Ulica Murarska” (ob. Młyńska) – fragment ulicy od skrzyżowania z obecną ul. Hotelową w kierunku Bramy Kamiennej.

Ryc. 5. Richard Zenke, Stare domy nad Wieprzą (reprodukcja z UP 1924: 171)

W wydawnictwie tym zamieszczony jest również pastel artysty zatytułowany „Zamek w Darłowie”, w szacie zimowej z widokiem na północne i wschodnie skrzydło zamku ujęte od strony dziedzińca. Identyczne ujęcie zamku (rysunek w tuszu) zamieszczone zostało w 1931 roku dwukrotnie: w „Das Bollwerk” jako „ilustracja do artykułu *Das Kreisheimatmuseum in Herzogschloss zu Rügenwalde* Karla Rosenowa i w „Aus der Heimat”.

Richard Zenke jako uznany już artysta, na początku lat 20. XX wieku, tuż po zakończeniu I wojny światowej, otrzymał od Rady Miasta Darłowa

i gminy Darłówko zlecenie zaprojektowania papierowych bonów, tzw. notgeldów (Kontowski 2001: 109). Lata te były trudnym okresem nie tylko na Pomorzu. Był to czas galopującej inflacji, kiedy pieniądze złote, srebrne czy nawet z najgorszych metali zastępowano papierem. Był on najtańszym materiałem używanym do emisji pieniędzy coraz mniej wartych. Zenke zaprojektował kilkanaście wzorów o różnych nominałach, z obu stron dekorowanych przeważnie widokami Darłowa i reklamą miejscowych wyrobów:

- bony o wartości 5 pf, 10 pf, 50 pf z 1920 roku drukowane na zlecenie Darłowa z widokami budynku banku, zamku od strony jazu łososiowego na Wieprzy, ratusza, apteki „Pod lwem” i kościoła Mariackiego;
- bon 50 pf z 1921 roku drukowany na zlecenie Darłowa z widokiem zamku w partii środkowej, po bokach z sylwetkami rycerzy z włócznią i tarczą. Na odwrocie był herb Darłowa, żaglowiec i postać siewcy;
- bony o wartości 10 pf, 25 pf, 50 pf z 1921 roku wydane na zlecenie gminy Darłówko z widokami awanportu w kierunku główek mola, plaży, żaglowej floty rybackiej i postaci rybaka z przerzuconą przez ramię siecią.

Wymieniony Heiner Bloss był grafikiem, rysownikiem i ilustratorem, który w okresie 20-lecia międzywojennego swoimi licznymi rysunkami dokumentował okoliczne miejscowości ze zlokalizowanymi w nich cmentarzami, kościołami, dworami czy pałacami. Był również ilustratorem wsi pomorskiej z jej typowymi dla regionu zagrodami (Gutsche 2010: 18). Prace publikował m.in. w *Heimatkalender für Stadt und Kreis Neustettin* w latach 1926–1928. W roczniku 1927 tego kalendarza, w autorskim artykule pt. *Rügenwalde ein pommersches Nürnberg* (Bloss 1927: 73–79) zamieścił sześć rysunków, które stanowiły ilustracje „darłowskich miejsc godnych obejrzenia”. Są to: „Rynek miejski z ratuszem i kościołem” z frontальnym ujęciem na zabudowę zachodniej pierzei rynku z nieistniejącą dzisiaj apteką „Pod lwem”, „Kościół św. Gertrudy” z wypełnionym nagrobkami cmentarzem ewangelickim, „Brama Kamienna” ujęta od zewnętrznej strony miasta, „Kościół od ulicy Mariackiej” z perspektywicznie ujętą zabudową ulicy oraz „Zamek nad Wieprzą” i „Dziedziniec zamkowy” widziane od strony rzeki i wieży południowej.

W 1986 roku w Husum ukazało się dwutomowe wydawnictwo *Der Kreis Schlawe* (Vollack 1986), w którym zamieszczone zostały dwa rysunki szczecińskiego rysownika i grafika Bruno Koglina: kościoła w Sławsku i zamku w Darłowie. „Zamek w Darłowie” przedstawia ujęcie od strony rzeki Wieprzy z widokiem na skrzydło wschodnie. Gotycki XIV-wieczny zamek usytuowany został na wyspie utworzonej przez rzekę Wieprzę i kanał młyński, na planie nieregularnego czworoboku z wysoką

wieżą oraz przylegającym do niej południowym skrzydłem mieszkalnym i zewnętrzną klatką schodową. Centralnie ujęte skrzydło wschodnie, nadbudowane w drugiej połowie XVI wieku o dwie kondygnacje, mieści salę reprezentacyjną (z widocznymi oknami ponad koroną drzew) i zespół apartamentów mieszkalnych na kondygnacji wyższej. W tym czasie wzniesiono po zewnętrznej stronie muru obwodowego skrzydło północne (ukazane od szczytu). Skrzydło zachodnie rozebrano w pierwszej połowie XIX wieku do wysokości piwnic (na rysunku przysłonięte drzewami). Rysunek wykonano najpóźniej tuż przed remontem zamku.

Dopełnieniem niniejszej prezentacji jest niewielki rysunek M. John, córki konsula duńskiego i właściciela darłowskiej firmy zajmującej się morskim handlem drewna. Artystka wraz z rodziną na początku XX wieku mieszkała przy darłowskim rynku, w narożnej kamienicy zwanej „Pod okrętem”. Budynek pełnił jednocześnie funkcję handlowo-usługową. Z okien domu M. John miała możliwość oglądania jednego z najładniejszych zakątków miasta – rynku miejskiego z ratuszem, apteką „Pod lwem” i kościołem farnym. Ten widok utrwaliła. Jej rysunek zatytułowany „Rügenwalde 7 III 1901” został wykorzystany przez darłowskich drukarzy jako pocztówka „Gruss” (Buziałkowski 2012: 62).

3. Obiekty miejskie źródłem inspiracji artystów

Prezentowane dotychczas widoki Darłowa stanowiły panoramiczne, ogólne ujęcia miasta z różnych stron, najczęściej od strony rzeki. Znane są również rysunki i grafiki wykorzystywane zwykle jako ilustracje dla miejscowych wydawnictw. Są to widoki ulic z nieistniejącą obecnie zabudową, zaułki, place, jak również najbardziej charakterystyczne budowle miejskie. Oto kilka przykładów:

* Kościół św. Gertrudy był wdzięcznym tematem i źródłem inspiracji dla wielu artystów. Dotychczas znano go z licznych przedstawień prezentujących jego charakterystyczną sylwetkę ukazowaną od zewnątrz, zwykle z widokiem rozległego cmentarza i wieloma nagrobkami ewangelickimi na pierwszym planie. Drugi plan kompozycji i jego tło przeważnie stanowił zabytkowy, przerośnięty drzewostan, pośród którego osadzona była bryła tego kościoła. Z końca XIX wiek znany jest obraz olejny, malowany na płótnie, przedstawiający „Wnętrze kościoła św. Gertrudy”. Autorem obrazu jest Emil Rittmeyer. Artysta ten całe swoje dorosłe życie związał ze Szwajcarią, gdzie pracował jako ilustrator i grafik w firmie ojca (Thieme, Becker 1992: 391). W swoim dziele E. Rittmeyer uchwycił moment oczekiwania przez ze-

branych we wnętrzu kościoła na uroczystość konfirmacji. Przedstawił nadto bogate wyposażenie wnętrza świątyni z licznymi wiszącymi epitafiami i ławami dla wiernych oraz amboną przeniesioną na początku XIX wieku, wyłączoną na mocy dekretu królewskiego „z użytku kościoła zamkowego” (Kalicki 2009). W tym czasie epitafia wisiały na ścianach obejścia świątyni. Na obrazie trudno doczytać się w nich jakichkolwiek treści. Spośród wszystkich przedstawionych szczególną uwagę zwraca XVIII-wieczne epitafium w formie pionowego prostokąta zwieńczonego profilowanym gzymsem. W górnej części znajdują się portretowe przedstawienia trójki dzieci rodziny kapitana Jacoba Ch. Karstena, ponad którymi widnieje oko opatrznosci (Brochocka 2010: 54). Poniżej zamieszczono portret kapitański trójmasztowego żaglowca. Część dolną wypełnia inskrypcja z Księgi Izajasza, odnosząca się do nicości życia ziemskiego. Nieznane są okoliczności powstania tego wspaniałego „malowanego dokumentu” (Tabl. III: B).

* Kościół NMP – budowla dominująca nad miastem; jej gotycki, bazylikowy kształt przypomina ten zachowany obecnie, z trójnawowym korpusem nawowym, wydzielonym prezbiterium i masywną wieżą. Na obrazie Otto Kuskego kościół ukazany został na drugim planie, z tyłu, za budynkiem apteki „Pod lwem”, na tle błękitnego nieba. Widoczna jest górna część bryły tej budowli z wieżą przykrytą dachem namiotowym, dwuspadowym dachem nawy głównej i dachem wielobocznie zamkniętego prezbiterium. Artysta namalował obraz w technice olejnej na płótnie w 1941 roku i podarował go przyjacielowi Karłowi Rosenowowi z okazji 68. rocznicy urodzin (Tabl. IV: A).

* Zamek – ze wszystkich budowli darłowskich ma najbogatszy materiał ikonograficzny, jaki się zachował. Artyści ukazywali budowlę z wielu stron, lecz nie kopiowali znanego już wzoru, tylko aktualizowali go, bacznie obserwując zmieniające się jego formy. Z początku XX wieku znany jest niewielki rysunek tuszem autorstwa Karola Gühle z widokiem na zamek od strony rzeki (karta katalogu naukowego Muzeum Darłowo: MD/AH/192). Rysunek obejmuje skrzydło wschodnie i dostawioną do niego na zewnątrz klatką schodową, przykryte wspólnym dachem dwuspadowym. Klatkę nadbudowano o jedną kondygnację i zwieńczono osobnym wielopłosiowym dachem dopiero w latach 30. XX wieku.

Widok zamku od zewnątrz, od strony wieży południowej utrwaliła też kredkami na jasnobrązowym papierze nieznana bliżej Clementine Hahn (karta katalogu naukowego Muzeum Darłowo: MD/AH/1736). Wieża zamkowa na obrazie artystki stanowi zamknięcie ulicy ujętej perspektywicznie i zabudowanej po obu stronach. Z lewej strony widać fasadę dwukon-

Ryc. 6. Immanuel Mayer-Pyritz, Zamek w Darlowie (według *Das Malerische Pommern. Skizzen und Zeichnungen*)

dygnacyjnego budynku szkoły dla dziewcząt, obecnie budynku mieszkalnego, a po stronie przeciwnej kalenicowo ustawioną stodołę w konstrukcji szachulcowej, która istniała do końca XX wieku. Ze względu na zły stan

techniczny została rozebrana, a na jej miejscu powstał budynek szkieletowy, który pełni funkcję salonu meblowego. Identyczne ujęcie zamku widnieje na rysunku wykonanym przez Immanuela Mayera-Pyritza w 1939 roku (Ryc. 6).

Zamek darłowski stał się inspiracją również dla Friedricha Walthera, niemieckiego artysty, którego określa się mianem „mistrza wedy”. Artysta w 1925 roku wykonał cykl trzech grafik w technice akwaforty – dwie prace przedstawiają widok na dziedziniec zamkowy z klatką schodową i fragmentem skrzydła północnego oraz wschodniego od strony przejścia bramnego w wieży południowej, a trzecia grafika przedstawia bryłę zamku od strony odnogi Wieprzy w kierunku młyna (karty katalogu naukowego Muzeum Darłowo: MD/AH/1802, 528, 1176). Nie ma pewności, czy artysta przebywał w Darłowie i w jakich okolicznościach powstały wymienione widoki.

Dziedziniec zamkowy wzbudził również zainteresowanie u Otta Kuskego. Artysta w 1937 roku wykonał cykl litografii „Z biegiem rzeki Wieprzy”, w którym przedstawił widok z dziedzińca na naroże skrzydła wschodniego z wejściem głównym w kierunku przejścia bramnego w wieży południowej (karta katalogu naukowego Muzeum Darłowo: MD/PN/25).

Najbardziej znanym „portretem zamku” są dwa obrazy olejne na płótnie namalowane w 1927 roku przez Richarda Zenke i w 1941 roku przez Otta Kuskego. Zenke przedstawił bryłę budowli ujętą perspektywicznie, widzianą od strony placu zamkowego w kierunku skrzydła północnego (karta katalogu naukowego Muzeum Darłowo: MD/AH/556), drugi obraz zaś ukazuje zamek osadzony u podnóża rozległego i zadrzewionego grodu z przepływającą w dole Młynówką (karta katalogu naukowego Muzeum Darłowo: MD/AH/185). Obecnie obrazy te stanowią stałe wyposażenie ekspozycji zamkowych.

* Hanseschule powstała w 1909 roku. Od 1928/29 roku funkcjonowała w nowo wybudowanym budynku na terenie parku zamkowego. Obecnie w tym budynku znajduje się Zespół Szkół Morskich. O historii szkoły pisał Karl Rosenow (1929) w artykule *Geschichte der Rügenwalder Lateinschule*, a ilustrację do tekstu wykonał także w 1929 roku darłowski artysta Richard Zenke (s. 4). Przedstawił budynek w ujęciu $\frac{3}{4}$ od strony fasady rozczłonkowanej pionowym przęsłem w formie ryzalitu z gankiem zwieńczonym daszkiem namiotowym i poziomym gzymsem oddzielającym parter od pierwszego piętra. Budynek miał trzy kondygnacje z rozbudowanym użytkowym poddaszem przykrytym dachem naczółkowym. Po wojnie w budynku tym rozpoczęło działalność Państwowe Gimnazjum i Liceum Spółdzielczości Morskiej. Szkoła miała charakter zawodowy i korzystała z pro-

gramów nauczania szkół handlowych, które uzupełniono o przedmioty morskie. W następnych latach otrzymała własny kuter, na którym odbywały się praktyki zawodowe. Zarządzeniem ministra żeglugi w 1953 roku powołano Zasadniczą Szkołę Rybołówstwa Morskiego i przystąpiono do remontu budynku szkoły, dobudowując jedną kondygnację. Dach naczółkowy zastąpiono stropodachem. W latach 70. XX wieku szkoła otrzymała status Technikum Rybołówstwa Morskiego na podbudowie zasadniczej szkoły zawodowej. Obecnie tworzy Zespół Szkół Morskich (Walkiewicz, Żukowski 2005: 272–274).

* Ciekawym przykładem, który może stanowić źródło poznania szachulcowego budownictwa ludowego Darłowa, obecnie nieistniejącego, jest akwarela Petera Möllera sprzed 1945 roku, zatytułowana „Chata na wyspie młyńskiej” (w zbiorach prywatnych). Przedstawia typowy pomorski budynek szachulcowy z wysokim dachem naczółkowym, z powieką. Na obrazie pokazano go obok mostu przełożonego nad Młynówką, na tle parawanu drzew, w ujęciu szerokofrontowym.

4. Widoki Darłówka, portu i morza

Darłówko od czasów średniowiecza stanowi nadmorską część Darłowa. Położone jest u ujścia rzeki Wieprzy do Bałtyku. Wspaniały mikroklimat, piękne widoki, czysta plaża i wiele atrakcji starego, średniowiecznego miasta sprawiły, że już w 1814 roku dzięki staraniom dra Georga Büttnera w Darłówku otwarto kąpielisko morskie z domem zdrojowym i hotelem Friedrichsbad, który w niedługim czasie stał się dużym ośrodkiem rekreacyjno-wypoczynkowym. W drugiej połowie XIX wieku było już znanym ośrodkiem lecznictwa i wypoczynku. Przyjeżdżało tu coraz więcej kuracjuszy. Wtedy budowano i rozbudowywano wiele obiektów, które szybko stały się atrakcją nie tylko dla przyjezdnych letników. Wymienię port, latarnię morską, most zwodzony, wille, pensjonaty, hotele. Powstawały też altany, promenady, parki nadmorskie i mola wiodące ku morzu. Nadto srebrny, szmaragdowy i spokojny Bałtyk, wypełniony łodziami rybackimi i żagłówkami, innym razem wzburzony i groźny, meandrujące rzeki i przybrzeżne jeziora przyciągały tłumy ciekawskich ludzi. Każdy mógł odnaleźć tu coś dla siebie, zwłaszcza artyści. Wówczas zaczęły powstawać „portrety nadmorskiego Darłówka”.

Za najstarszy znany widok morza, łodzi rybackich i kutrów z okolic Darłówka uważa się rysunek ołówkiem Ericha Bahra z 1878 roku zatytułowany „Kutry rybackie na morzu” (w zbiorach prywatnych). Na spokojnym, lekko pofalowanym morzu artysta umieścił żaglowe łodzie

rybackie i kuter o napędzie silnikowym, poławiające w niewielkiej odległości od portu.

Wspaniałym portrecistą Darłówka wydaje się wymieniony Friedrich Karl Walther, który oprócz poznanych widoków zamku w tym samym czasie wykonał, w trudnej technice akwaforty, pracę zatytułowaną „Wejście do portu w Darłównu” (w zbiorach prywatnych). Jest to ujęcie z mostu zwodzonego na kanał portowy w kierunku mola. Po obu stronach nabrzeża artysta umieścił stacjonujące obok siebie łodzie rybackie. Wschodnie nabrzeże kanału zaś zamknął budynkami administracji portu, budynkami gospodarczymi, spichlerzami i wyłaniającym się fragmentem parterowego budynku stacji pilotów – pierwowzoru późniejszej latarni morskiej. Latarnię uwieczniono bez wieży. Nadbudowana została w 1927 roku. Od tamtej pory wygląd zewnętrzny całej budowli się nie zmienił.

Jako ciekawostkę podam, że pokazany na rysunku Ericha Bahra kuter jest jedną z pierwszych jednostek darłowskiej floty rybackiej o napędzie silnikowym. Silniki w tym czasie produkowano w Danii i Szwecji, a dopiero od początku XX wieku w Niemczech (Szopowski 1962: 245). Małe łodzie z grafiki Walthera były drewnianymi jednostkami bez nadbudówek, z napędem żaglowym i wiosłowym, przystosowanymi jedynie do połowów przybrzeżnych. Jeszcze na początku XX wieku sprowadzano je z Bornholmu, nieco później rybacy z Darłówka zaczęli budować je u siebie (Szopowski 1962: 246).

W 1914 roku rozpoczęła się fascynacja Darłówkiem, zwłaszcza portem, kolejnego artysty – Paula Kuhfussa, który uwielbiał malować morze, nadmorskie pejzaże, rybaków przy pracy, sieci, łodzie rybackie. Tematy te były niemal spełnieniem jego młodzieńczych marzeń o tym, by zostać marynarzem. Prawie każdego roku latem wyjeżdżał nad Morze Północne i Bałtyk w poszukiwaniu nowych tematów. Często bywał w Darłównu. Tutaj, zafascynowany mnogością i pięknem motywów morskich, wykonał czarną kredką i ołówkiem cykl pięciu szkiców rysunkowych ukazujących motywy z życia darłowskiego portu: most zwodzony, przybrzeżne domy rybackie, spichlerze, latarnię morską, a także drewniane żaglowe i motorowe łodzie rybackie zacumowane w kanale portowym. Są one rysowane poprawnie, niemal z fotograficzną dokładnością, dzięki czemu stanowią obecnie dużą wartość dokumentacyjną (Tabl. IV: B).

Widok darłowskiego portu z tych lat utrwalił również szczeciński artysta Heiner Bloss. Jest on autorem linorytu przedstawiającego małą łódź rybacką wychodzącą w morze między główkami awanportu (Bloss 1927: 79). Ten motyw był wielokrotnie wykorzystywany przez wielu artystów. Był inspiracją także dla Ericha Kadella. Ujął on główkę wschodniego mola i dwie rozkołysane łodzie powracające z morza, które być może

zostały zepchnięte blisko falochronu wskutek silnego sztormu. Drzeworyt stał się ilustracją strony tytułowej sławieńskiej gazety². Z kolei Richard Zenke „ożywił” portowy motyw, przedstawiając ciężką fizyczną pracę doкерów podczas rozładunku olbrzymiego parowca stojącego przy nabrzeżu.

Zafascynowany darłowskim portem był także wielokrotnie wymieniany Otto Kuske, pomorski artysta, który często odwiedzał Darłowo i okoliczne wsie. We wspomnianej tece graficznej „Z biegiem rzeki Wieprzy” przedstawił krajobrazy znad Wieprzy od źródeł do ujścia w Darłównu. Ostatnia odsłona tego cyklu nosi tytuł „Wejście do portu w Darłównu” i ukazuje łodzie żaglowe pływające w południowo-zachodniej części awanportu, w bocznym jego basenie, tuż przed główkami (karta katalogu naukowego Muzeum Darłowo: MD/PN/26). Po drugiej stronie kompozycji widoczny jest fragment starego mola i maszt z dzwonem przeciwmgielnym. Awanport był na tyle urokliwym miejscem w Darłównu, że każdego lata wypoczywało tam wielu letników. Po dojściu faszystów do władzy zniszczono go, budując w pobliżu basenu stocznię statków żelbetonowych, w której miały być produkowane na potrzeby wojny tankowce i frachtowce. Teren wokół stoczni stał się obozem pracy z drewnianymi barakami dla robotników przymusowych z całej okupowanej Europy.

Obozowy wojenny motyw Darłówna doskonale udokumentował niemiecki żołnierz Alfred Fürbinger, który od 10 listopada 1942 do 14 lipca 1943 roku stacjonował tutaj na poligonie wojskowym. W czasie wolnym od zajęć poligonowych rysował ołówkiem lub tuszem i podmalowywał akwarelą maleńkie „widoczki”, przedstawiając to, co mógł ujrzeć z okna obozowego baraku (karty katalogu naukowego Muzeum Darłowo: MD/AH/1795–1799), czyli elewatory zbożowe, port, morze i budynki obozowe, które już od dawna nie istnieją.

Kolejnym artystą urzeczonym nadmorskim pejzażem Darłówna był Georg Lehmann-Fahrwasser, autor obrazu olejnego przedstawiającego ośnieżony i skuty lodem „Port w Darłównu zimą”. Obraz utrzymany jest w tonacji bieli i błękitu. Prezentuje kanał portowy widziany w kierunku mostu zwodzonego (Tabl. V: A). W twórczości artysty motywy Morza Bałtyckiego były częstym tematem obrazów. Później z zachwytem malował Alpy, a także widoki parków i zamków.

Piękno Darłówna i Bałtyku przyciągało wielu artystów. Przebywał tutaj również pochodzący ze Sławna Günter Machemehl, pomimo że lato zwykle spędzał w Jarosławcu, małej wiosce rybackiej oddalonej o 30 km od Sławna. Spośród jego prac zachowała się jedyna akwarela z motywem darłowskim (Sroka 2016: okładka). Jest to widok na port, perspektywicz-

² *Heimat Beilage. Sonderbeilage der Schlawer Zeitung*, 1930.

nie ujęty wzdłuż kanału w kierunku latarni morskiej. Utrzymany jest w optymistycznym, radosnym nastroju. Czyste, jasne barwy i szybkie, ekspresyjne pociągnięcia pędzla ze świadomą deformacją przedmiotów sprawiają wrażenie kompozycji rozmytej, malowanej na mokrym podłożu, jakby we mgle.

Darłówko urzekło także rumuńskiego malarza Arthura Segala, przyjaciela grupy „Die Brücke”. Artyści mogli spotykać się w Jarosławcu i wspólnie malować, mogli również odwiedzać pobliskie Darłówko. Nazwa grupy artystycznej (tłum. most) mogła także być dla Segala inspiracją do namalowania mostu zwodzonego w Darłówku. Obraz został namalowany w 1925 roku, kiedy artysta zajmował się kubizmem (Tabl. V: B).

Most zwodzony był wdzięcznym tematem nie tylko dla Segala. Stał się inspiracją dla wielu artystów, m.in. dla Immanuela Mayera-Pyritzsa, artysty malarza i docenta Berlińskiej Akademii Sztuki, który zaprezentował go na ekspozycji „Das Malerische Pommern. Skizzen und Zeichnungen” i umieścił obok darłowskiego zamku w katalogu tej wystawy (DMP 1939). Jest to rysunek ołówkiem z centralnie umieszczonym zamkniętym mostem zwodzonym widzianym od falochronu w kierunku basenu portowego.

Widok mostu, ale otwartego stał się inspiracją dla K. Englera, który w obrazie utrwalił moment, kiedy pod otwartymi przesłami znajduje się powracający z morza kuter rybacki „Damkerort” (zbiory prywatne).

Na zaprezentowanych powyżej dziełach artyści utrwalili krajobraz nadbałtyckiego Darłówka najczęściej z widokiem na spokojne morze, port rybacki wypełniony łodziami czy dostojny most zwodzony. Byli i tacy twórcy, którzy postrzegali morze nieco inaczej. Widzieli w nim jeden z żywiołów – ten niebezpieczny, nieposkromiony, a jednocześnie wyzywający. Morze miało w sobie coś, co sprawiało, że pomimo niebezpieczeństwa kusiło marynarzy, rybaków, a dla artystów było obszarem poszukiwań twórczych. Obok morza częstym motywem były katastrofy morskie i przeróżne sceny rodzajowe, takie jak naprawy sieci, połowy ryb czy targi rybne.

Mistrzem budowania nastroju, wrażeń, efektów świetlnych i emocji wywoływanych przez przyrodę był berliński artysta Ernst Kolbe. W latach 30. XX wieku podejmował liczne podróże artystyczne nad morze, najchętniej nad Bałtyk, gdzie uwielbiał malować krajobrazy nadbałtyckie, łodzie żaglowe i wnętrza domów rybackich. Odtwarzał je najpierw realistycznie, jak przystało na „akademika”, aby z biegiem czasu spontanicznie, za pomocą wypracowanych przez siebie technik prowadzenia pędzla i za pomocą koloru, utrwalać ulotne chwile odtwarzanej rzeczywistości. Coraz bardziej zbliżał się do natury i zjawisk atmosferycznych.

Być może z tego okresu pochodzą jego realistyczne „Żaglówki w Darłóiku” rzucone potężde żywiołu morskiego (Tabl. VI: A).

Kilka lat później znany nam rysownik M. Frick (autor kopii panoramy miasta z 1930 roku) namalował pełen dramatyzmu obraz „Statek Arthur rozbity u brzegu Darłóika w 1899 roku” (Buziałkowski 2012: 222). Na obrazie przedstawił walkę człowieka z żywiołem podczas wielkiego sztormu, jaki miał miejsce 1 kwietnia 1899 roku. Uwiecznił tę szczególną chwilę, kiedy na wzburzonym, rozfalowanym morzu nieopodal wschodniego falochronu tonął duży trójmasztowy żagłowiec. Potężne fale wdzierały się na pokład okrętu. Burza okazała się jednak silniejsza. Świadcami tego dramat było wielu bezsilnych ludzi. Obraz jeszcze w tym samym roku został zreprodukowany na pocztówce (1.08.1899), na obrzeżach której umieszczono napis: „Nachbildung verboten Strandung des «Arthur» bei Rügenwaldemünde. M. Frick. Rügenwalde. 1.04.1899”.

Wyraźnie wyodrębnioną tematycznie grupę stanowią prace poświęcone przedstawieniu mieszkańców Darłóika podczas pracy. W *Das Malerische Pommern. Skizzen und Zeichnungen* (DMT 1939: 62) umieszczony jest rysunek słupskiego artysty Hansa Joachima Lau zatytułowany „Rybak z Darłóika”. Artysta uwiecznił postać przeciętnego darłóiwskiego rybaka powracającego z morza, który tuż po opuszczeniu łodzi udaje się w kierunku domu ze skrzynią i koszem pełnymi świeżych ryb. Na nabrzeżu portu pozostały jedynie liny i sieci przeznaczone do suszenia i naprawy.

Łwione ryby zwykle sprzedawano bezpośrednio z pokładu łodzi, co gwarantowało, że ryby są świeże i smaczne. Handel odbywał się na nabrzeżu. Po transakcji zakupiony towar różnymi środkami transportu przewożono do miejsca dalszego przerobu. Scenę handlu rybami, rozgrywającą się na tle spichlerzy i domów mieszkalnych usytuowanych po przeciwnej stronie kanału portowego, w 1929 roku uwiecznił polnański artysta Hans Uhl w obrazie zatytułowanym „Targ rybny” (Tabl. VI: B).

Zakończenie

Ze zgromadzonej dotychczas ikonografii wyłania się dość istotny obraz miasta. Darłóio od zawsze przyciągało artystów. Niektórzy z nich zamieszkali tutaj na stałe, inni spędzali tylko letnie bądź zimowe miesiące, zainspirowani pięknem miasteczka i okolic. Zabytkowa, niepowtarzalna architektura, okoliczny pejzaż i oczywiście morze stanowiły dla nich niewyczerpalne tematy i źródło inspiracji.

W pracy ukazana została twórczość około trzydziestu artystów, którzy uwieczniali darłóiwski krajobraz. Prezentowane obrazy olejne, akwarele,

pastele, gwasze, rysunki i grafiki przyporządkowano do kilku grup tematycznych. Najczęściej były to dzieła przedstawiające widoki miasta, jego ujęcia panoramiczne, pojedyncze obiekty, ciągi ulic. Druga grupa to przedstawienia „nadmorskie” takie jak różnorodne pejzaże z widokami morza, brzegu Bałtyku lub rzeki Wieprzy. Kolejną grupę stanowią przedstawienia „rybackie”. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują przedstawienia portowe, kutrów rybackich lub łodzi w tle darłowskiego pejzażu. Do tej grupy należałoby włączyć także sceny rodzajowe, np. naprawy sieci, targi rybne, powroty z morza.

Zebrana i zaprezentowana ikonografia obejmuje ponad 80 widoków Darłowa. Nie jest to pełen obraz miasta. Jestem przekonany, że istnieją przedstawienia wielu elementów współtworzących jego krajobraz, na które w przyszłości może uda się natrafić i włączyć je do niniejszego zbioru. Sądzę, iż przedstawiony materiał ma duże znaczenie dla poznania dawnego kształtu miasta, który uległ znacznemu przekształceniu na przestrzeni kilkuset lat.

Bibliografia

- BIELECKA E., KONTOWSKI K. 2017. *Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie. Przewodnik po muzeum*, Darłowo: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich.
- BLOSS H. 1927. *Rügenwalde ein pommersches Nürnberg*, [w:] *Heimatkalender für Stadt und Kreis Neustettin*, Neustettin: Norddeutsch Presse, 73–79.
- BOEHMER F. 1900. *Geschichte der Stadt Rügenwalde*, Stettin: Verlag von Paul Niekammer.
- BÖTTGER L. 1892. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Köslin*, Bd. I, H. 3: *Die Kreise Köslin, Kolberg-Körlin, Belgard und Schlawe*, Stettin: Commissions-Verlag von Léon Saunier's Buchhandlung.
- BROCHOCKA A. 2010. „*Die Blume ist verwelckt*”. *Protestanckie funeralia na Pomorzu od początku XVII do połowy XX wieku. Katalog wystawy*, Słupsk: Muzeum Pomorza Środkowego.
- BUZIAŁKOWSKI J. 2012. *Pozdrowienia z Darłowa i Darłówka. Pocztówki z widokami Darłowa i Darłówka 1892–1918, z kolekcji Marii i Jerzego Buziałkowskich oraz Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie*, Darłowo: DAR-MED.
- CHOJECKA J. 2013. Gottlieb Samuel Pristaff i jego widoki miast pomorskich, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. XI: *Ośrodki miejskie*, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Darłowo–Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 183–198.
- DMP 1939. *Das malerische Pommern. Skizzen und Zeichnungen*, Bd. I, Stettin: Verlag von Léon Saunier's Buchhandlung.
- GRZELAK J. 2013. Źródła archiwalne z lat 1610–1622 dotyczące sporządzenia przez Lubinusa mapy Pomorza, [w:] *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze*, R. Skrycki (red.), Szczecin: Zamek Książąt Pomorskich, 223–325.
- GUTSCHE E. 2010. *Malarze, miejscowości i widoki Pomorza zachodniego w pierwszej połowie XX wieku*, cz. 1–2, Pruszcz Gdański: Wydawnictwo Jasne.

- KALICKI J. (red.) 2009. *Kronika kościoła mariackiego w Darłowie*, Koszalin: Muzeum w Koszlinie.
- KONTOWSKI K. 2001. Richard Zenke, pomorski malarz, rysownik i pedagog, [w:] *Życie dawnych Pomorzan*, t. 1, W. Łysiak (red.), Bytów–Poznań: Wydawnictwo „Eco”, 109–116.
- KONTOWSKI K. 2013. Z historii młyna zamkowego w Darłowie, [w:] *Sapere aũso. Księga Pamiątkowa poświęcona dyrektorowi Muzeum Pomorza Środkowego, Mieczysławowi Jaroszewiczowi*, W. Łysiak (red.), Poznań: Wydawnictwo „Eco”, 207–213.
- KONTOWSKI K. 2014. *Dirlov–Rügenwalde–Darłowo. Miasto nad Bałtykiem. Katalog wystawy*, Darłowo: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- KOWALCZYK-KONTOWSKA J., KONTOWSKI K. 2003. Środowisko plastyczne Pomorza Środkowego w latach 1900–1939, [w:] *Życie dawnych Pomorzan. Materiały z konferencji*, t. 2, W. Łysiak (red.), Bytów–Słupsk: Wydawnictwo „Eco”, 175–195.
- ROSENOW K. 1929. *Das Stadtbild von Rügenwalde: eine Ergänzung zur Stadtgeschichte*, Rügenwalde: Albert Mewes.
- ROSENOW K. 1931. Das alte Herzogschloss zu Rügenwalde, *Heimat-Beilage. Sonderbeilage der Schlauer Zeitung, Schlawe* 7(III 1931): 1–4.
- ROSENOW K. 1933. *Geschichte der Rügenwalder Lateinschule: Eine Denkschrift zu ihrem 600 jähr. Jubiläum*, Rügenwalde: Mewes.
- ROSENOW C. 1938. Erdfälle, Erdbeben und Seebären. Beitrag zum Sagenforschung, *Ost-pommersche Heimat* 16: 23–24.
- SROKA J. 2016. *Powiat sławieński w malarstwie i grafice*, Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”.
- SZOPOWSKI Z. 1962. *Małe porty Pomorza Zachodniego w okresie do II wojny światowej*, Warszawa–Poznań: PWN.
- THIEME U., BECKER F. 1992. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. Von der Antike bis zur Gegenwart*, Bd. 1–37, München: Deutschen Taschenbuch Verlag.
- UP 1924. *Unser Pommerland. Monatsschrift für das Kulturleben der Heimat* 9(4/5).
- VOLLACK M. (red.) 1986. *Der Kreis Schlawe: Ein pommersches Heimatbuch*, Bd 1: Der Kreis als Ganzes. Husum: Heimatkreis Schlawe.
- WALKIEWICZ L., ŻUKOWSKI M. 2005. *Darłowo. Zarys dziejów*, Darłowo: Darłowski Ośrodek Kultury.
- WINTER H. 2007. *Otto Kuske. Ein Pommerscher Maler 1886–1945*, Bonn: Siering.

ANEKS

Widoki miasta – wykaz prac według artystów

Erich Bahr – artysta znany nam jest na przykładzie trzech prac rysunkowych z 1878 roku, ilustrujących miasto:

- * „Darłowo. 9.9.1878”, rysunek ołówkiem, 11 × 18 cm (Sroka 2016: 11).
- * „Rzeka Wieprza w okolicach Darłowa”, rysunek ołówkiem, sygn. dat. Bahr 18.10.(18)78.
- * „Kutry rybackie na morzu”, rysunek ołówkiem, sygn. E. Bahr. Rügenwalde.

Paul A. Becker – nie jest znana jego data urodzin i śmierci, a także miejsce zamieszkania. O artyście wiadomo tylko tyle, że w 1912 roku na okoliczność 600-lecia istnienia miasta wykonał w czarnym tuszu cykl sześciu rysunków ilustrujących najważniejsze wydarzenia z historii Darłowa:

- * „Rajcowie miejscy oczekujący na przyjazd króla Eryka do Darłowa”, rysunek tuszem, sygn. P.A. Becker. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Heroldowie”, rysunek tuszem, sygn. P.A. Becker. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Wjazd króla Eryka do Darłowa”, rysunek tuszem, sygn. P.A. Becker. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Wznoszenie murów miejskich”, rysunek tuszem, sygn. P.A. Becker. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Sprowadzenie osadników”, rysunek tuszem, sygn. P.A. Becker. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Wodowanie statku handlowego”, rysunek tuszem, sygn. P.A. Becker. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.

Heiner Bloss – grafik, rysownik i ilustrator. W okresie międzywojennym mieszkał i pracował najpierw w Czarnem, później w Szczecinku. Prace publikował m.in. w *Heimatkaler der für Stadt und Kreis Neustettin* w latach 1926–1928. W roczniku 1927 tego kalendarza, w autorskim artykule pt. *Rügenwalde ein pommersches Nürnberg*, wykonał następujące widoki Darłowa:

- * „Rynek miejski z ratuszem i kościołem”, rysunek tuszem, pióro, sygn. Bloss (Bloss 1927: 73).
- * „Kościół św. Gertrudy”, rysunek tuszem, pióro, sygn. (Bloss 1927: 78).
- * „Darłowo, przy Bramie Kamiennej”, rysunek tuszem, pióro, sygn. (Bloss 1927: 74).
- * „Kościół od ulicy Mariackiej”, rysunek tuszem, pióro, sygn. (Bloss 1927: 76).
- * „Dziedziniec zamkowy”, rysunek pióro, tusz, sygn. (Bloss 1927: 75).
- * „W porcie”, rysunek pióro, tusz, sygn. (Bloss 1927: 79).
- * „Darłowo, zamek i Wieprza”, rysunek tuszem, pióro, sygn. Heiner/Bloss/1926 (Gutsche 2012: 35).
- * „Widok Darłowa na początku XIX w.”, rysunek pióro, sygn. HB (Heimat Kalender für den Kreis Schlawa, 1931).

V.D. Brandrupp – autor litografii z 1830 roku przedstawiającej „Darłowo w czasach średniowiecza”. W 1920 roku kopię tej panoramy wykonał Richard Zenke, a w 1930 roku M. Frick.

K. Engler – malarz amator (?), znany z jednego obrazu:

- * „Most zwodzony”, olej/plótno, 29 × 37 cm, sygn. K.E., do 1945 roku. Własność prywatna.

M. Frick – rysownik, malarz. Znany jest z dwóch widoków:

- * „Statek Arthur rozbity u brzegu Darłówka w 1899 roku” (Buziałkowski 2012).

- * „Darłowo w średniowieczu”, kopia wg litografii V.D. Brandruppa z 1830 roku wykonana na papierze kremowym, 21,7 × 29,7 cm. Pod rysunkiem odręczny autorski napis: Rügenwalde von der Mittags Seite. Nach der Natur gez. V.D. Brandrupp (um 1830). Copirt u. vervollkommnet M. Frick 1930. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.

Alfred Fürbinger – znany nam jest jako niemiecki żołnierz, który stacjonował na poligonie wojskowym w DarłóWKu. Z zamiłowania rysownik i akwarelista:

- * Rügenwalde vom Minenlager aus Pommern 1943 April; na odwrocie: Mole von Rügenwalde vom hotel Friedrichsbad aus Pommern 1943 April, tusz, ołówek, kredka, 20,1 × 15,6 cm. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * Hafenmole/Rügenwalde Münde Ostsee, rysunek ołówkiem, 12,3 × 21 cm, sygn. FA. 43. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * Hafenmole/Rügenwalde Münde mit Haf(e)n mole, akwarela 11,8 × 20,5 cm. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * Rügenwalde/Ostsee Eisenbahn Geschütz/Batterie, akwarela, 13,7 × 19,7 cm, nie sygnowany. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * Blick vom Lager nach Rügenwalde, akwarela malowana po obu stronach, 10,4 × 10,5 cm, sygnatura nieczytelna. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.

Gaillard – artysta znany jest z rysunków inwentaryzacyjnych do publikacji Ludwiga Böttgera (1892). W rozdziale poświęconym miastu zamieszczonych zostało 38 rysunków, w tym 8 rysunków przedstawiających widoki budowli darłowskich. Rysunek tuszem, przed 1892, sygn.: Gaillard pf. (Böttger 1892: 76–100).

Karol Gühle – autor rysunku piórem „Zamek w Darłowie”:

- * Zamek w Darłowie, początek XX wieku, rysunek 15,8 × 12,5 cm. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.

Clementine Hahn – urodzona 1866 roku w Dreźnie – zmarła w 1922 roku:

- * „Zamek w Darłowie”. Widok od strony południowej. Rysunek sygn. C. Hahn, początek XX wieku, 45 × 37 cm. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Krajobraz z kościołem”, olej/tektura, 60,5 × 72,5 cm sygn. C. Hahn 1915. Obraz określany jest też jako pejzaż z kościołem w Meklemburgii. Zbiory prywatne.

M. John – córka konsula duńskiego i właściciela Towarzystwa Żeglugowego Eduarda Johna. Znana jest z jednego rysunku Darłowa z widokiem na zabudowę zachodniej pierzei rynku:

- * „Rügenwalde 7 III 1901”. Rysunek ołówkiem, 8,5 × 12,5 cm, sygn. M. John. Zbiory prywatne.

Erich Kadell – rysownik i grafik:

- * „Zamek książęcy w Darłowie”, linoryt, sygn. EK (Heimat Beilage. Sonderbeilage der Schlauer Zeitung, 1930).

- * „W porcie w Darłównu”, drzeworyt, odbitka czarno-biała (Heimat-Beilage. Sonderbeilage der Schlauer Zeitung, 1930).
- * „Darłowski zamek”, odbitka z płyty ołowianej, czarno-biała, sygn. Kadell, 1931 (?) (Rosenow 1931).

Bruno Koglin – urodził się w Szczecinie w 1890 roku. Po II wojnie światowej mieszkał w Hamburgu, gdzie zmarł w 1989 roku. Uprawiał malarstwo, grafikę i rysunek. W okresie międzywojennym dość często przebywał na Pomorzu, odwiedzając okolice Sławna i Darłowa:

- * „Zamek w Darłowie”, rysunek piórem, sygn. BK, od strony rzeki Wieprzy. Zamieszczony w Vollack (1986: strona tytułowa).

Ernst Kolbe – malarz pejzażysta i litograf. Urodził się w 1876 roku w Kwidzynie, a zmarł 17 lipca 1945 roku w Rathenow nad Hawelą. Studiował malarstwo i rysunek w Akademii Sztuk Pięknych w Berlinie, później w Dreźnie:

- * „Żaglówki w Darłównu”, olej/tektura, 34,5 cm × 43,5 cm, sygn. p.d. E. Kolbe. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.

Paul Kuhfuss – malarz, ilustrator, nauczyciel plastyki, żył w latach 1883–1960. Mieszkał w Berlinie, gdzie w 1907 roku ukończył studia artystyczne w Królewskiej Akademickiej Szkole Artystycznej. Latem, szukając inspiracji, często bywał na Pomorzu. Oprócz Darłówna odwiedzał takie miejscowości, jak: Rowy, Gardna czy Łeba, gdzie tworzyły się kolonie artystyczne, które były miejscem pracy i spotkań wielu artystów. W 1935 roku podczas otwarcia wystawy w zamku Niederschönhausen stanął w obronie żydowskich kolegów artystów, za co został wykluczony ze związku artystów. Po II wojnie światowej w dalszym ciągu pracował jako nauczyciel rysunków:

- * „Most zwodzony”, sygn. Kuhfuss 1914, 38 × 48 cm. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Łodzie rybackie w kanale”, sygn. Kuhfuss 1914, 38 × 48 cm. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Łodzie rybackie”, sygn. Kuhfuss 1914, 38 × 48 cm. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Dwie łodzie rybackie”, sygn. Kuhfuss 1914, 38 × 48 cm. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Łodzie rybackie”, sygn. Kuhfuss 1914, 38 × 48 cm. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.

Otto Kuske – urodził się 12.12.1886 roku w Dretyniu k. Miastka. W 1907 roku ukończył seminarium nauczycielskie w Koszalinie, a następnie studiował w Królewskiej Akademii Sztuki w Berlinie. Tam zdobył uprawnienia do nauczania plastyki i podjął pracę jako nauczyciel rysunku w szkole w Szamotułach, a w latach 1919–1938 w gimnazjum w Szczecinie. Był członkiem Pomorskiego Związku Artystów, do którego wstąpił w 1919 roku. Od 1938 roku, po przejściu na emeryturę, mieszkał w Koszalinie. W jego spuściźnie artystycznej najliczniejszą grupę stanowią obrazy olejne, grafiki i rysunki poświęcone krajoznawstwu

ziemi pomorskiej. Był miłośnikiem swojej „małej ojczyzny”. Zmarł 10.05.1945 roku w Eberswalde:

- * „Darlówko, wejście do portu”, z cyklu „Z biegiem rzeki Wieprzy”, litografia, sygn. O. Kuske, 1937, 32 × 45 cm. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Rynek z kościołem”, olej/plótno, 85 × 125 cm, sygn. Otto Kuske, 1941. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Zamek w Darłowie”, olej/plótno, 100 × 150 cm, sygn. Otto Kuske, 1941. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Darłowski zamek z XIV w.”, z cyklu „Z biegiem rzeki Wieprzy”, litografia 45 × 32 cm, sygn. O. Kuske, 1937. Repr. 29,7 × 21 cm. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.

Hans Joachim Lau – urodził się 7.05.1900 roku w Steglitz. Samouk; malarz, rysownik i grafik. Mieszkał i tworzył w Słupsku. W swoich pracach ze szczególną miłością przedstawiał życie Pomorzan:

- * „Rybak z Darłowa”, sygn. H.J. Lau, 1936 (DMP 1939: 62).

Georg Lehmann-Fahrwasser – urodził się w 1887 roku w Gdańsku, pejzażysta, od 1912 roku związany z Berlinem. Zmarł w 1977 roku:

- * „Port w Darłównu zimą”, olej/tektura, 60 × 70 cm sygn. p.d. Lehmann-Fahrwasser. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.

Günter Machemehl – urodził się w 1911 roku w Sławnie, a zmarł w 1962 roku w Sierksdorf. Studia ukończył w Berlinie w Akademii Sztuk Pięknych. Po studiach wrócił na Pomorze. Należał do Związku Artystów Pomorskich do 1936 roku, kiedy to związek został rozwiązany decyzją władz hitlerowskich. Od 1937 roku miał zakaz wystawiania i sprzedaży swoich prac. Malował i sprzedawał potajemnie. Powstawały wówczas pomorskie pejzaże. Wykonywał także martwe natury i portrety. Po wojnie zamieszkał w Sierksdorf nad Zatoką Łubecką:

- * „Port w Darłównu”, 1934 rok, akwarela, 56 × 76 cm. W: Sroka 2016: strona tytułowa.

Immanuel Mayer-Pyritz – urodził się 16.03.1902 roku w Berlinie, a zmarł w 1974 roku. Historyk sztuki, malarz, grafik i rysownik. Pochodził ze znanej pomorskiej rodziny. Studiował w Berlinie oraz w Monachium. Latem przebywał na Pomorzu, malując jego motywy miejskie i krajobrazy. Zajmował się również monumentalnym malarstwem ściennym, które w większości nie przetrwało, np. w ratuszu w Darłowie (DMP 1939: 96):

- * „Zamek w Darłowie”, rysunek ołówkiem, sygn. bez daty (DMP 1939: 65).
- * „Most zwodzony w Darłównu”, rysunek ołówkiem, sygn. bez daty (DMP 1939: 64).

Peter Möller

- * „Chata na wyspie młyńskiej”, akwarela 40 × 50 cm, sygn. Möller, przed 1945 rokiem. Własność prywatna.

Rudolf Muchow – urodził się w 1889 roku, a zmarł w 1962 we Freiburgu, studiował medycynę, później sztukę w Akademii Sztuk Pięknych w Kassel. W roku 1919 został nauczycielem rysunku w sławieńskim gimnazjum. W tym okresie powstały jego liczne widoki Sławna i okolic, a także cykl 25 litografii przedstawiających pałace i dwory z terenu powiatu sławieńskiego:

* „Widok Darłowa, Sławna i Polanowa”, szkic piórem, sygn. 1924. W latach 30. XX wieku zamieszczany na stronie tytułowej sławieńskiego „Heimat-Beilage”.

Samuel A. Pristaff – urodził się w miejscowości Chociebuż na Łużycach, a zmarł w Anklam w 1736 roku. Był związany z kręgiem historyków z Greifswaldu i Szczecina. Zajmował się poszukiwaniem zabytków przeszłości Pomorza. Podczas częstych wędrówek wyszukiwał dokumenty, kroniki, obrazy, rysunki, mapy. Niejednokrotnie nie mogąc znaleźć zamówionych przez zleceniodawców materiałów, dopuszczał się fałszerstw źródeł historycznych, samodzielnie wykonując „nieznane dotąd” ikonograficzne przedstawienia nieistniejących pomorskich pomników kultury materialnej:

* „Widoki Darłowa”, dwie akwarele, około 200 × 300 mm, 1670 (Chojecka 2013: 390).

Emil Rittmeyer (Gottlob Emil) – urodził się w 1820 roku w Lindau, a zmarł w 1904 w Szwajcarii. Malarz, rysownik i sztycharz. Studiował w Królewskiej Akademii Sztuki w Monachium (uczeń prof. W. Kaulbacha). Po studiach wyjechał do Szwajcarii, gdzie pracował jako ilustrator i grafik w firmie ojca:

* „Wnętrze kościoła św. Gertrudy”, olej/plótno, 51 × 70,5 cm, sygn. E. Rittmeyer, koniec XIX wieku. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.

Arthur Segal – urodził się Rumunii w 1875 roku. Studiował w Akademii Sztuk Pięknych w Berlinie oraz w Monachium i Paryżu. Ekspresjonista, kubista, uprawiał malarstwo, grafikę, rzeźbę. Był także pedagogiem – prowadził szkołę malarstwa w Berlinie. Wystawiał swoje prace ze znaną grupą ekspresjonistów „Die Brücke”. Współzałożyciel Nowej Secesji. Po dojściu Hitlera do władzy ze względu na żydowskie pochodzenie nie mógł wystawiać swoich prac. W 1936 roku przeniósł się do Londynu, gdzie założył szkołę malarstwa. Zmarł w Londynie w 1944 roku:

* „Most w Darłównku”, 1925, olej, 69,2 × 90,2 cm. Repr. (Sroka 2016: 12).

Hans Uhl – urodził się w 1875 roku w Berlinie, architekt. W latach 1909–1922 mieszkał i tworzył w Poznaniu. Był członkiem Rady Miejskiej i członkiem Komisji Sztuki przy Nadburmistrzu Poznania. Z tego okresu pochodzi monumentalny budynek Ostbanku, obecnie Banku Zachodniego WBK S.A. przy pl. Wolności w Poznaniu oraz sześciokondygnacyjny, 100-pokojowy hotel Reichshof (obecnie Continental), z wielką piwiarnią na parterze, otwarty w grudniu 1910 roku:

* „Targ rybny w Darłównku”, olej/plótno, sygn. Uhl, 1929 rok 36,5 × 46,5 cm. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.

Friedrich Karl Walther – (1905–1981), malarz i grafik niemiecki związany z Lipskiem i Monachium. Wiele podróżował. Z tych podróży pozostały liczne widoki odwiedzanych miejscowości. Uwieczniał place, zaułki, skwery, budowle czy ulice. Po wojnie osiadł w Monachium.

- * „Dziedziniec zamku książęcego w Darłowie”, akwaforta, 12 × 7,6 cm. Wydruk na papierze pocztówkowym w zakładzie drukarskim Franza Newigera w Darłowie, lata 20. XX wieku. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Dziedziniec zamkowy”, 20,5 × 14 cm, akwaforta, sygn. lata 20. XX wieku. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Zamek książęcy w Darłowie”, 14 × 21 cm, akwaforta, sygn. datowana na 1925. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Wejście do portu w Darłównu”, akwaforta, sygn. datowana na 1925. Zbiory prywatne.

Hans Wolfarth – rysownik, autor 49 widoków miast zamieszczonych na mapie Lubinusa.

Richard Zenke – urodził się 23.08.1901 roku w Darłowie, a zmarł 16.08.1980 roku w Hamm/Sieg w Niemczech. Malarz, rysownik, pedagog i badacz historii Pomorza, który pomimo krótkiego pobytu w mieście na trwałe wpisał się do kronik darłowskiej plastyki. Po zakończeniu II wojny światowej na stałe osiadł w Hamm/Sieg. Zajmował się nauczaniem i malowaniem. W portretach i pejzażach wielokrotnie wracał do motywów pomorskich, do postaci zapamiętanych z przeszłości, z Darłowa. Jego twórczość wyrosła z fascynacji malarstwem Caspara Davida Friedricha, Rembrandta oraz pracami impresjonistów. Stąd też obrazy Richarda Zenke zachwycają swoją sugestywnością, romantycznym nastrojem tajemniczości i smutku:

- * „Darłowo w średniowieczu”, kopia wg litografii D.E. Brandruppa z 1830 roku. Rysunek ołówkiem, 21,7 cm × 29,7 cm, 1920 rok. Podpis (autorski) pod rysunkiem: Rügenwalde von der Mittags Seite (um 1830). Nach der Natur Gezeichnet von D.E. Brandrupp. Copieren Richard Zenke. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Panorama Darłowa”, rysunek piórem, nie sygn., lata 20. XX wieku (Rose-now 1929).
- * „Zamek w Darłowie”, pastel, sygn. R. Zenke (UP 1924: 165).
- * „Darłowo. Zamek”, rysunek piórem, sygn. R.Z., rysunek (wykonany w pierwszej połowie lat 20. XX wieku) (UP 1924: 158).
- * „Darłowo. Ulica Wenedów”, rysunek czarną kredką, sygn. R. Zenke (UP 1924: 163).
- * „Darłowo. Kościół NMP”, rysunek piórem, sygn. R. Zenke (UP 1924: 155).
- * „Darłowo. Pomnik rybaka”, rysunek piórem, sygn. R.Z. (UP 1924: 159).
- * „Darłowo. Stare domy nad Wieprzą”, rysunek czarną kredką, sygn. R. Zenke (UP 1924: 171).
- * „Darłowo. Kościół św. Gertrudy”, rysunek czarną kredką, sygn. R.Z. (UP 1924: 162).

- * „Darłowo. Ulica Murarska” (ob. Młyńska), rysunek piórem, sygn. R.Z. (UP 1924: 167).
- * „Darłowo. W porcie handlowym”, rysunek piórem, sygn. R.Z. (UP 1924: 170).
- * „Darłówo. Wieczór nad mołem”, rysunek piórem, sygn. R.Z. (UP 1924: 181).
- * „Hanseschule”, rysunek piórem, nie sygn., lata 20. XX wieku (Rosenow 1933: 40).
- * bony wartości 5 pf, 10 pf, 50 pf, z 1920 roku sygn. R. Zenke. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * bon 50 pf, z 1921 roku, sygn. R. Zenke. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * bony: 10 pf, 25 pf, 50 pf, z 1921 roku sygn. R. Zenke. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie.
- * „Port miejski w Darłowie”, olej/plótno, sygn. Zenke, 1923. Zbiory prywatne.

Ansichten der Stadt Rügenwalde bis 1945

Zusammenfassung

Rügenwalde (Darłowo) gehört zu den ältesten Städten Pommerns. Ihre Geschichte reicht bis ins frühe Mittelalter. Zur Zeit des Swenzengeschlechtes erhielt sie das Stadtrecht (1312). Die pommerschen Herzöge regierten hier bis nach dem Tode der letzten Greifen. Dann kam die Stadt zu Brandenburg. Die Bebauung des Ortes änderte sich unter ihren verschiedenen Besitzern. Über ihr Aussehen im Mittelalter schweigen die ikonografischen Quellen. Ihr Aussehen zur damaligen Zeit kennen wir nur dank eines hypotetischen rekonstruierten Planes aus dem 1500. Jh. Die älteste ikonografische Darstellung sehen wir auf der großen pommerschen Landkarte des Herzogtums die sog. „Lubinsche Landkarte“ von 1617. Die Ansicht der Stadt, nach einer Zeichnung von Hans Wolfahrt, hat der Kupferstecher und Herausgeber der Karte Nikolaus Geilkercker aus geführt.

Eine zweite ikonografische Quelle sind zwei Aquarelle aus dem Jahre 1670 wahrscheinlich von Gottlieb Samuel Pristaff. Weitere Ansichten der Stadt sind Kopien von Richard Zenke (1920) und M. Frick (1930) nach Lithografien D. Branddrupps (1830). Von Erich Bahr gibt es eine Bleistiftzeichnung der Gesamtansicht Rügenwaldes von 1878. Den Zyklus der Stadtansichten bis 1945 schließt eine Illustration von Heiner Bloss (1931) zum Artikel von Karl Rosenow „Der Kreis Schlawe während der Franzosenzeit 1806–1812“.

In Rügenwalde war schon seit der 2. Hälfte des XIX Jh. eine Gruppe von Herausgebern tätig, die Zeitungen, Bücher, Broschüren und vieles mehr über die Stadt verlegten, u. a. Artikel und Berichte aus Geschichte und Entwicklung der Stadt, unter den Autoren auch Karl Rosenow und Ludwig Böttger. Die Illustrationen und Grafiken zu den Texten stammten u. a. auch von Gaillard, der ca. 40 Zeichnung zu den Artikeln Böttgers anfertigte, davon 8 mit Ansichten Rügenwaldes.

Die grösste Aufmerksamkeit unter den Forschern der Vergangenheit besaß Richard Zenke. Er ist der bekannteste Autor von Stadtansichten zu Texten Karl Rosenows, herausgegeben in „Unser Pommerland“ (20 er Jahre des XX, Jh.). Er projektierte auch das „Notgeld“ mit Aussichten der Stadt und der Münde.

Die grösste Gruppe der Ansichten sind Bilder verbunden mit dem Thema Küste, also die Münde mit der Ostsee, Hafen, Fischerboote und die alte Zugbrücke. Gezeigt sind auch Bilder von Autoren, die die See anders zeigen, z. B. als gewaltiges Urelement, unbesiegbar und immer herausfordernd. Wir sehen auch verschiedene Szenen aus dem Leben, wie Fischer beim Netzefficken, Fischfang oder Verkauf von Fischen auf dem Fischmarkt im Hafen von Rügenwalde.

Zum Schluss der Präsentation der Bilder der Stadt, kurze biografische Angaben der Künstler mit einer Aufzeichnung ihrer Arbeiten verbunden mit der Stadt Rügenwalde.

TABLICA I

A – Scena powodzi z reliefu na korpusie ambony z kościoła Mariackiego w Darłowie.
Fot. J. Kowalczyk-Kontowska

B – Fragment obrazu z ołtarza kościoła pw. św. Stanisława Kostki w Cisowie z widokiem kościoła pw. św. Gertrudy w Darłowie. Fot. J. Kowalczyk-Kontowska

TABLICA II

Gottlieb Samuel Pristaff, Widoki Darłowa (Chojecka 2013)

TABLICA III

A – Gaillard, Rysunek kościoła pw. św. Gertrudy w Darłowie (Böttger 1892)

B – Emil Rittmayer, Wnętrze kościoła św. Gertrudy w Darłowie.
Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie

TABLICA IV

A – Otto Kuske, Rynek z kościołem. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie

B – Paul Kuhfuss, Łodzie rybackie. Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie

TABLICA V

A – Georg Lehmann-Fahrwasser, Port w Darłównu zimą.
Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie

B – Arthur Segal, Most zwodzony w Darłównu (Sroka 2016)

TABLICA VI

A – Ernst Kolbe, Żaglówki w Darłównu.
Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie

B – Hans Uhl, Targ rybny w Darłównu.
Zbiory: Muzeum Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie

Fundacja „Dziedzictwo” powstała w 1991 roku w Sławnie. Jej celem jest szeroko rozumiana ochrona zabytków archeologicznych ziemi sławieńskiej, a także ochrona krajobrazu kulturowego, którego częścią jest dziedzictwo archeologiczne. Działalność Fundacji polega na finansowaniu i organizacyjnym wspieraniu badań naukowych, publikowaniu i upowszechnianiu wyników tych badań, wspomaganiu działalności konserwatorskiej, współpracy z władzami lokalnymi w aktywnej ochronie dziedzictwa kulturowego i włączaniu go w życie społeczne mieszkańców, prowadzeniu działalności popularyzującej zabytki i krajobraz kulturowy oraz uczestnictwo w procesie wychowania dzieci i młodzieży z położeniem nacisku na kształtowanie świadomości historycznej i szacunku dla świadectw przeszłości.

Od 2002 roku Fundacja wydaje serię pn. „Historia i kultura ziemi sławieńskiej” podejmującą problematykę procesów historycznych, kulturowych i przyrodniczych kształtujących przeszłe i współczesne oblicze ziemi sławieńskiej. Wszystkie publikacje Fundacji Dziedzictwo dostępne są na stronie: www.archeo.edu.pl/dziedzictwo

* * *

Fundacja „Dziedzictwo”
ul. Mielczarskiego 7/5, 76-100 Sławno
www.archeo.edu.pl/dziedzictwo

ISBN: 978-83-947670-7-5

